

aimed at cutting down on the negative informational and psychological manipulation of mass media on student youth in the eastern region of Ukraine.

Key words: hybrid warfare, manipulation, socialization, mass media, disinformation, aggression, asocialization.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.012

Л. Л. Бутенко

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЕКТОРІВ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО
ПОГРАНИЧЧЯ: РЕАЛІЇ СУЧАСНОГО ДОНБАСУ**

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується загостренням усіх його складників – соціально-політичних, економічних, соціокультурних. Військова та інформаційна агресія на Сході України з надзвичайною гостротою увиразнила суттєві прорахунки держави та суспільства у соціогуманітарній сфері, в інформаційній стратегії для регіону Донбасу, засвідчила превалювання патерналістської психології окремих верств населення, зменшення ролі етнокультурних маркерів у сучасних процесах ідентичності, суперечливий перебіг інформаційного протистояння, наявність «кордонів у наших головах» (Тарас Лютій).

Сумні реалії життя зумовили особливий поштовх для дослідження регіональних аспектів у різних галузях наукового знання – історії, політології, етнології, соціальної психології, педагогіки. Актуальними постають теоретичні концепції, орієнтовані на запити конкретного регіону, на запити повсякденності пересічної людини, міждисциплінарне осмислення понять «пограниччя», «соціокультурне пограниччя», «фронтір», «маргінальність» тощо. Вимогою часу постає дослідження переваг та ризиків, пов'язаних із взаємодією різних ментальностей, норм поведінки, культурних стереотипів, вивчення особливостей формування етнічної ідентичності в регіональному вимірі і т.п. з урахуванням міждисциплінарного контексту розвитку педагогічної теорії та практики в умовах пограниччя.

Геополітичний аспект сучасних подій на Сході України представлено у працях В. Горбуліна, О. Власюка, Е. Лібанової, О. Ляшенко та ін. Етнокультурну специфіку Донбасу досліджував І. Кононов, Донбас як стикове пограниччя – Я. Верменич, демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України – О. Кривицька, релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі – В. Войналович, Н. Кочан,

українсько-російське прикордоння у 1870-1990 рр. – Г. Куромія, регіональні особливості Донбасу у системі інформаційної безпеки держави – Т. Бевз, М. Кармазіна та ін., етнополітичний аспект динаміки поселенської структури населення Донбасу – Ю. Ніколаєць, етнонаціональну історію Донбасу – Л. Якубова. На особливу увагу заслуговують аналітичні записки Національного інституту стратегічних досліджень «Проблеми гуманітарної реінтеграції окупованих територій Донбасу та Криму» (листопад 2016 р.), «Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України» (серпень 2016 р.), «Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави» (липень 2015 р.), «Виклики національної політиці пам'яті в часи «гібридної війни» (травень 2015 р.) та ін.

Регіональна спрямованість дослідження актуальних педагогічних проблем освітнього простору Донбасу представлена у наукових працях Л. Ваховського, М. Дарманського, О. Караман, Р. Кубанова, В. Курила, П. Плотникова, С. Рашидової, С. Савченка, Я. Славської, В. Тесленка та ін. Разом з тим, загальний контекст розвитку педагогічної теорії та практики в умовах соціополітичних викликів сьогодення в освітньому просторі Донбасу потребує подальшого дослідження.

Мета статті – визначити основні вектори розвитку педагогічної теорії та практики в освітньому просторі Донбасу як соціокультурного пограниччя, теоретичні засади наукових педагогічних розвідок в умовах соціокультурного пограниччя.

Методологія педагогічних досліджень проблем соціокультурного пограниччя передбачає актуалізацію таких *методологічних підходів*, як соціокультурний (П. Бурдье, М. Лапін, П. Сорокін та ін.), регіональний (Л. Ваховський, Я. Верменич, О. Сухомлинська, І. Шкабара та ін.), середовищний (Ю. Мануйлов, Л. Новикова, І. Сулима, В. Ясвін та ін.), етнопедагогічний (Г. Волков, О. Давидова, М. Стельмахович, Є. Сявавко та ін.). З урахуванням потенціалу методології якісних досліджень у соціогуманітарному дискурсі набувають значущості герменевтичний та феноменологічний підходи. У дослідженні педагогічних проблем соціокультурного розвитку особистості та соціальних груп у контексті сучасних реалій Донбасу важливим слід визнати ідеї контекстуальності, темпоральності, нелінійності та самоорганізації.

Дослідження педагогічних проблем соціокультурного пограниччя має здійснюватися в міждисциплінарному контексті з урахуванням низки теорій та концепцій, зокрема таких:

- теорії транзитивного суспільства (Д. Растоу, А. Пшеворський, Ф. Шміттер, Х. Лінц, С. Хантінгтон та ін.); концепції глобалізації (З. Бауман, У. Бек, Е. Гідденс, Дж. Маклін, О. Панарін, М. Уотерс та ін.);
- концепції пограниччя (Н. Беспам'ятних, Я. Верменич, В. Грибовський, В. Кочан, О. Кривицька, О. Сухомлинов, М. Тлостанова, С. Троян та ін.);

- теорії фронтиру (В. Брехуненко, Т. Винарчук, В. Кравченко, Ф. Тернер, І.Черновол та ін.);
- теорії маргінальності, маргіналізації особистості та суспільства (Р. Парк, Р. Мертон, Е. Хьюз, Т. Шибутані та ін.);
- психологія та соціологія повсякденності (Г. Гарфінкель, І. Гоффман, Б. Марков, А.Шюц, М. Чіксентміхайї та ін.);
- теорії національної ідентичності (С. Хантінгтон, Е. Гелнер, Е. Гідденс, Ю. Габермас, А. Етціоні та Е. Сміт, К. Хюбнер; Я. Грицак, Л. Губерський, М. Козловець, М. Михальченко та ін.);
- концепції мультикультурної освіти (Дж. Бенкс, С. Беннет, С. Ніетто та ін.), міжкультурної освіти (П. Бателаан, Г. Ауернхаймер, В. Ніке та ін.), глобальної освіти (Р. Хенві, С. Симпсон, Д. Боргес та ін.), полікультурної освіти та виховання (Л. Волик, О. Гуренко, О. Троїцька та ін.);
- теоретичні засади педагогічної підтримки дітей та студентів з родин мігрантів (О. Гукаленко, О. Доморовська, К. Левченко, В. Рюль та ін.).

Серед відзначених теоретичних засад дослідження педагогічних проблем освітнього простору Донбасу як соціокультурного пограниччя на особливу увагу заслуговують *теорії пограниччя та фронтиру*. Теоретичні концепції пограниччя репрезентовано у дослідженнях таких зарубіжних науковців, як О. Латтімор (O. Lattimore), Б. Паркер (B. Parker), Ф. Тернер (F. Turner) та ін., а також вітчизняних дослідників – Я. Верменич, В. Грибовський, В. Кочан, О. Кривицька, О. Сухомлинов, С. Троян та ін. Феномен культурного пограниччя досліджували Н. Беспам'ятних, Н. Большакова, П. Гречко, М. Тлостанова, О. Хлищова та ін.

В. Кочан визначає «пограниччя» як соціокультурний феномен, що ґрунтується на таких ознаках: 1) територіальна локалізація; 2) наявність специфічного регіонального чинника; 3) власна динаміка розвитку. Ці особливості уможливають розгляд пограниччя в трьох аспектах. Перший демонструє *соціокультурний підхід*, за яким прикордоння розуміють як контакти між двома й більше етнокультурними спільнотами, локалізованими в певному просторі. Другий реалізує *просторово-географічний підхід* – з витлумаченням пограниччя як території, близької до кордону, але віддаленої від центру. Третій, *особистісно-культурний*, трактує пограниччя як місце формування певного типу мешканця – мешканця прикордонного суспільства [6, с. 71].

Концепт пограниччя, як відзначає Я. Верменич, «дає методологічний ключ до розуміння складності й неоднозначності процесів, що відбуваються на стиках різних культур, норм моралі, поведінкових стереотипів обоабіч державних чи адміністративних кордонів. Життям перевірено, що ключ цей універсальний – у різних країнах, на різних континентах відбуваються схожі процеси «притягання – відштовхування» саме в приграничних ареалах. Україна – не виняток,

ціннісна розколотість тут виникла переважно внаслідок тривалого перебування різних частин країни в різних цивілізаційних системах, і поблизу кордонів вона давалася взнаки інтенсивніше, ніж деінде» [3, с. 31]. У контексті регіональних педагогічних досліджень принциповим постає зауваження Я. Верменич про те, що «парадигма пограниччя освоює уже не лише територіальний, але й ментальний простір», «ментальні кордони («кордони в голові») формують дискурси політичної легітимації навіть більшою мірою, ніж реальні кордони» [3, с. 34, 48].

Продуктивність та перспективність теорій пограниччя у педагогічних наукових розвідках зокрема пов'язана із тим, що «проблема кордонів і пограниччя постає при цьому як просторово-політична, національно-регіональна, семантична, термінологічна, екзистенційна» [3, с. 36].

Для регіону Донбасу, який є «стиковою» зоною, де відбувається взаємообмін та взаємоприспосовування різних культур, доцільним є звернення до *теорії фронтиру*. Концептуальні засади теорії фронтиру уперше були представлені наприкінці XIX ст. американським істориком Ф. Тернером. Використання поняття «фронтир» (*frontier*) підкреслює стратегію наукового пошуку, його спрямованість на дослідження процесів взаємодії між різними спільнотами, їх взаємозв'язку та взаємовпливу. Сучасний етап розвитку теорій пограниччя та фронтиру репрезентує нові підходи, а саме «поширення на аналіз територіальності модних мережевих моделей науки, які пропонують у межах постнекласичних підходів (кібернетичного, системного, синергетичного та інших) погляд на суспільство не як на ієрархічну систему, а як на рухливу, гнучку структуру потоків інформації й комунікацій» [3, с. 44].

Наукові ідеї пограниччя у соціогуманітарному знанні сучасності виходять за межі власне просторово-географічного, соціополітичного контексту. Так, американським дослідником Г. Жиру (H. Giroux) пропонується поняття «*педагогіка пограниччя*», визначаються принципи педагогічного дискурсу у контексті саме пограниччя [8]. Так, Г. Жиру зауважує, що категорія «пограниччя» визначає бачення культури не як цілісності та незмінності, а як «місця перетину різноманітних кордонів та просторів, де різні історії, мови, досвід та голоси перемішуються з контекстами влади та переваг». Відзначимо позицію дослідника щодо *політичної ангажованості будь-якої педагогічної практики*, що в реаліях українського суспільства може сприйматися вкрай неоднозначно. Але, на нашу думку, традиційна констатація позаполітичного контексту розвитку педагогічної теорії та практики в сучасних умовах потребує перегляду. Більш того, проблема педагогіки в дискурсі політики має актуалізуватися в науковому середовищі, оскільки розвиток освітньої сфери, визначення цільових завдань освіти та виховання учнівської та студентської молоді є важливим стратегічним завданням суспільства, створює передумови національної безпеки, успішності розвитку держави в майбутньому.

Актуальними для вітчизняної педагогічної теорії та практики серед ідей, що представлені Г. Жиру у межах обґрунтування «педагогіки пограниччя», слід відзначити й такі: принципова увага до локального, випадкового, індивідуального в педагогічній практиці; вироблення культурного та педагогічного критицизму як процесу перетину кордонів, як практики проблематизації та перевизначення форм педагогічної взаємодії; визнання багатомірності та множинності ідей, поглядів у педагогічному дискурсі.

Серед проблем, які особливо актуалізуються в умовах соціокультурного пограниччя Донбасу, вирізняються такі:

- подолання та попередження проявів громадянської, етнічної депривації. Такі види депривації пов'язані із духовно-культурним вакуумом, неможливістю задовольнити свої потреби щодо участі у громадянському суспільстві, реалізувати свої політичні права;

- роль цінностей – індивідуальних, групових, загальнолюдських – в об'єднанні людей. Люди, які мають однакові ціннісні переконання, дійсно тягнуться один до одного. Проблема в тому, що доволі часто ми звикли не оприлюднювати свою систему цінностей, оскільки спрацьовує принцип – це моє особисте, це може бути небезпечно, це може завадити професійному або соціальному успіху. Однак, іноді саме оприлюднення системи цінностей дозволяє знайти підстави для спільних поглядів з тією чи іншою людиною, для спільних справ. Або, навпаки, розвести по різні боки людей;

- співвідношення громадянських прав та обов'язків, прав на свободу думки та свободу вираження поглядів (згідно Конвенції про права людини): «На відміну від права на свободу думки (внутрішня свобода або *forum in-ternum*), свобода вираження поглядів (зовнішня свобода або *forum externum*) не є абсолютним правом. Здійснення цієї свободи пов'язане з певними обов'язками та відповідальністю і підлягає певним обмеженням, що визначені у пункті другого статті 10 Конвенції» [2, с. 6];

- гуманітарні аспекти політики деокупації, соціально-педагогічні та психологічні механізми примирення в умовах де окупації, усвідомлення поняття «провини» стосовно не тільки «чужих», але й «своїх»;

- психологія постконфліктного періоду. Актуальним є вивчення досвіду гуманітарних практик на постконфліктних територіях, зокрема Балканських країн, країн Близького Сходу, досвіду ЮНІСЕФ стосовно організації реабілітаційної допомоги дітям у поствоєнний період.

Необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи із учнівською та студентською молоддю у соціокультурному пограниччі пов'язано із соціально-психологічними особливостями, характерними для мешканців Донбасу теперішнього часу. Серед таких особливостей слід виокремити такі: патерналізм, орієнтація на радянське минуле, ціннісна аномія та розгубленість, поділ на групи «Ми» та «Вони», тривале перебування в

ситуаціях інформаційного дисонансу, психологічна неготовність визнати власні помилки у визначенні життєвих пріоритетів тощо. Відзначені особливості необхідно враховувати в організації виховної роботи з учнівською та студентською молоддю в регіоні в цілому та в організації національно-патріотичного виховання дітей та молоді зокрема.

У сучасній публіцистиці існує словосполучення «патріотичне недовиховання», виникнення якого пов'язується із серйозними недоліками в системі виховної роботи з дітьми та молоддю в країні в цілому та на Сході України зокрема. Штучне зросійщення, яке відбувалося на Донбасі протягом останніх 15 років, виправдовувалося особливими соціокультурними умовами регіону та, головне, здійснювалося безпосередньо за підтримки регіональної влади, в тому числі й функціонерів системи освіти. На нашу думку, серед особливостей патріотичного виховання на регіональному рівні слід відзначити такі: модус самоосмислення не в категоріях виправдовування, а в категоріях утвердження самоповаги та вшановування усього найкращого, що є сьогодні і що було в минулому, позитивного самосприйняття; адекватне й цілісне сприйняття та поширення маркерів українства. У патріотичному вихованні суттєвим постає включення молоді у соціально-значущі види діяльності, варіативність та урізноманітнення форм виховної роботи.

Надзвичайно важливим напрямом практичної психолого-педагогічної діяльності в освітньому просторі Донбасу є забезпечення соціально-психологічної та соціально-педагогічної підтримки та реабілітації дітей та молоді, які пережили локальні воєнні події. Останніми роками видано декілька практичних посібників для педагогів освітніх закладів різного рівня з проблем надання допомоги дітям, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту [1; 4; 5].

Практика роботи з учнівською та студентською молоддю на Сході України за останні роки засвідчила необхідність таких напрямків практичної педагогічної діяльності в умовах військової та інформаційної агресії на Сході України, в контексті саме соціокультурного пограниччя Донбасу: просвітницька робота з проблем історії Донбасу, його етнокультури; видання науково-публіцистичних матеріалів для учнівської та студентської молоді з питань історії Донбасу, сучасних соціополітичних процесів в Україні та світі; підготовка дітей та молоді до протистояння інформаційно-психологічному маніпулюванню; упровадження технологій спрямованого та опосередкованого формування антитерористичної ідеології в учнівському та студентському середовищі; розробка та упровадження технологій смислоутворення в контексті соціально-педагогічної підтримки дітей та молоді в умовах гібридної війни та у поствоєнний період; підготовка педагогічних працівників до взаємодії з представниками соціально та політично дезадаптованої молоді Сходу України у поствоєнний період.

У межах регіонального медіа-простору важливим постає популяризація медійних проєктів, в тому числі в Інтернеті, спрямованих на висвітлення історії та сьогодення Донбасу (наприклад, сайт <http://donbasstudies.org> – Дослідницький проєкт «Донбаські студії», спрямований на формування та консолідацію експертної (наукової/академічної) спільноти навколо теми Донбасу та створення платформи/ресурсного центру для повноправної та конструктивної дискусії навколо регіону України із залученням фахівців різних галузей знань та регіонів/країн).

Таким чином, основні вектори розвитку педагогічної теорії та практики в освітньому просторі Донбасу як соціокультурного пограниччя пов'язані із репрезентацією сучасних теорій та концепцій транзитивного суспільства, глобалізації, теоретичних концепцій пограниччя та фронтиру, маргіналізації особистості та суспільства, теорій національної ідентичності, полікультурної освіти та виховання тощо. Педагогічна практика в умовах соціокультурного пограниччя Донбасу має враховувати соціально-психологічні особливості населення Донбасу, соціокультурні та психологічні наслідки гібридної війни, поствоєнного синдрому.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні проблем педагогічної підтримки дітей та молоді з поствоєнним синдромом, підготовки педагогічних працівників до взаємодії з представниками соціально та політично дезадаптованої молоді Сходу України у поствоєнний період.

Список використаної літератури

- 1. Агресія. Анексія. Конфлікт.** Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей : метод. рекомендації для педагогів дошк. навч. закл. – К. : Агентство «Україна», 2016. – 100 с.
- 2. Вебер А.** Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / А. Вебер ; пер. з англ. – К. : Тютюкін, 2010. – 96 с.
- 3. Верменич Я. В.** Південна Україна на цивілізаційному пограниччі / Я. В. Верменич ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Інститут історії України НАН України, 2015. – 482 с.
- 4. Діти та війна: навчання технік зцілення.** – Львів : ТзОВ «Компанія «Манускрипт», 2015. – 98 с.
- 5. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: довідник вихователя дошк. навч. закладу / Н. В. Пророк, С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко та ін. ; за ред. Н. В. Пророк.** – Слов'янськ : ПП «Канцлер», 2015. – 84 с.
- 6. Кочан В. М.** Проблема границь і пограниччя в соціокультурних дослідженнях кінця ХІХ – ХХ вв. / В. М. Кочан // Вісник СевГТУ. Філософія : сб. науч. тр. – 2008. – Вып. 86. – С. 70 – 73.
- 7. Психологічні закономірності реалізації конструктивних функцій етнокультури в інформаційному суспільстві: монографія / М.-Л. А. Чепи, М. І. Савіна, С. Є. Солодчук та ін. ; за ред. М.-Л. А. Чепи.** – К., 2015. – 131 с.
- 8. Giroux Henry A.** Border Pedagogy and the Politics of Postmodernism // Social Text, No 28, 1991, pp. 51–67.

Бутенко Л. Л. Трансформація векторів розвитку педагогічної теорії та практики в умовах соціокультурного пограниччя: реалії сучасного Донбасу

У статті розкрито особливості розвитку педагогічної теорії і практики в умовах соціокультурного пограниччя регіону Донбасу. Представлено сучасні підходи до визначення понять «пограниччя», «соціокультурне пограниччя», «фронтір». Розкрито основні напрями розвитку педагогічної теорії і практики в умовах соціокультурного пограниччя, роль громадянської позиції педагогів у регіональному педагогічному просторі, особливості національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді Сходу України.

Ключові слова: соціокультурне пограниччя, фронтір, педагогічна теорія, педагогічна практика, національно-патріотичне виховання, громадянська позиція педагога.

Бутенко Л. Л. Трансформация векторов развития педагогической теории и практики в условиях социокультурного пограничья: реалии современного Донбасса

В статье раскрыты особенности развития педагогической теории и практики в условиях социокультурного пограничья региона Донбасса. Представлены современные подходы к определению понятий «пограничье», «социокультурное пограничье», «фронтир». Раскрыты основные направления развития педагогической теории и практики в условиях социокультурного пограничья, роль гражданской позиции педагогов в региональном педагогическом пространстве, особенности национально-патриотического воспитания учащейся и студенческой молодежи Востока Украины

Ключевые слова: социокультурное пограничье, фронтир, педагогическая теория, педагогическая практика, национально-патриотическое воспитание, гражданская позиция педагога.

Butenko L. Transformation of Vectors of Development of the Pedagogical Theory and Practice in Conditions of Sociocultural Border Zones: Realities of Modern Donbass

In the article features of development of the pedagogical theory and practice in conditions of sociocultural border zones of Donbass region are opened. Modern approaches to definition of concepts "border zone", „sociocultural border”, „frontier” are presented. Features of pedagogical space of the East of Ukraine in the context of ideas of a transitive society, sociocultural boundary and frontier are characterised. Contradictions of processes of national, civil identification of youth in conditions of sociocultural border-line in Donbass are presented.

The basic directions of development of the pedagogical theory and practice in conditions of sociocultural border zones, the role of a civic stand of

teachers in regional pedagogical space, feature of national-patriotic education of studying and student's youth of the East of Ukraine are opened.

Key words: sociocultural boundary, frontier, pedagogical theory, student teaching, national-patriotic education, a civic stand of the teacher.

Стаття надійшла до редакції 05.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 364-787.24(477)

А. В. Дуля, Т. Г. Веретенко

ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Протягом останніх двох років Україна вимушена проводити бойові дії на Сході країни, що суттєво впливає на функціонування українських сімей. Особливо це стосується сімей учасників антитерористичної операції, оскільки вони характеризуються дистантністю, послабленням традиційної ролі батька у вихованні дітей та дефіцитом прояву позитивних почуттів.

За даними Міністерства оборони України на сьогодні кількість учасників бойових дій в зоні антитерористичної операції наближається до 200 тисяч [6]. Результати нашого дослідження свідчать, що сім'ї учасників антитерористичної операції найчастіше стикаються з такими проблемами: високий рівень тривожності (100%); обмеження у міжособистісній та внутрішньосімейній взаємодії (43%); погіршення матеріального становища (28%); дефіцит чоловічого впливу на виховання дітей (71%); високий рівень завантаженості жінок (71%); неможливість подолати проблеми самостійно (64%). Таким чином, сім'ї учасників антитерористичної операції потребують соціальної підтримки та допомоги. Накопичений в Україні досвід соціальної підтримки сімей учасників антитерористичної операції, протягом двох років, свідчить про її необхідність та ефективність, проте він вимагає узагальнення, теоретичного осмислення та практичного застосування.

Діяльність працівників соціальної сфери з сім'ями груп ризику неодноразово виступала предметом дослідження вітчизняних вчених. Вагомим внеском у вивченні теоретичних і методичних засад соціальної та соціально-педагогічної роботи з сім'ями стали праці О. Безпалько, О. Безносук, Т. Веретенко, О. Денисюк, Н. Заверико, А. Капської, Г. Лактіонової, Н. Олексюка та ін. Проблеми соціально-педагогічної та психологічної допомоги сім'ям з дітьми в період військового конфлікту висвітлюється у працях В. Андреєнкової, І. Левченко, Л. Ковальчук,